

Стара српска музика у периоду од IX до XV века

Култура Јужних Словена налазила се под снажним утицајем византијске културе, чија се доминација испољавала и у оквиру тадашње музике. О томе данас најбоље сведоче очувани историјски документи. Овај утицај се најупечатљивије запажа у начину бележења и извођења ирмоса, тропара, стихира и других црквених напева.

Најранији словенски хришћански период започиње доласком солунских мисионара, Кирила и Методија, чија је делатност била везана за духовно и музичко просвећивање народа. Заслугом Константина-Кирила, око 863. године створена је наша прва азбука-глагољица, док је нешто касније, крајем IX и почетком X века уведена у употребу и ћирилица. Осим тога, за њихова имена везано је увођење јутрења, литургије, вечерње и других делова богослужења, који су вршени на словенском језику. Њихов рад обухватио је и тада нарочито важну делатност превођења богослужбених књига са грчког на стари словенски језик.

После смрти Методија 885. године, његови ученици су протерани из Моравске и Паноније. На челу са Климентом, Наумом и Ангеларом, они долазе у Македонију, где западно од Охрида настављају мисионарску делатност својих учитеља. Оно што је свакако најзначајније издвојити из њиховог обимног доприноса на пољу музичке културе, у првом реду је учење појања псалама, као и састављање тзв. „псалмоподобних пјеснопјенија”.

Први преведени библијски текстови били су или читани или „возглашавани” — интонирани. Делове текстова које је приликом читања требало нагласити били су посебно обележавани упадљивим црвеним мастилом, изнад, испод или усред речи. То су били први знаци најстарије тзв. екфонетске нотације о којима сведоче два очувана словенска рукописа: *Остромирово еванђеље* из 1057. године, и *Купријановски* или *Новгородски листићи* из XI века. Међутим, знаци ове нотације показују само успон и пад мелодије без интервалског обележавања. Зато, нешто касније у периоду тзв. палеовизантијске нотације (990—1200. г.), из ових знакова развиле су се неуме, знаци који су у почетку служили само мнемотехничким циљевима и који су још увек непрецизно означавали интервале.

У доба средњовизантијске или заобљене нотације (1200—1400. г.) која се још зове и Дамаскинова, сваки тон био је одређен помоћу посебних знакова — „тела“ а скокови помоћу „душа“. Осим тога постојале су и посебне индикације за ритам и динамику.

Када се под турским утицајем, у Византији од 1400—1821. године развио китњаста стил певања, у употреби је била тзв. Кукузељева или неовизантијска нотација коју је саставио Јован Кукузељ, у другој половини XIV века. Његов допринос, осим у реформи музичког писма, састојао се и у шематском састављању концентричних кругова који су служили за изучавање лествица, а исто тако и у писању првог приручника музичке теорије.

Осим поменутих библијских текстова у које спада и *Псалтир*, најважнија литургијска књига за појање била је и *Осмогласник*, чије су песме сложене у осам гласова. Оне својим садржајем евоцирају догађаје везане за Христово Васкрсење. Појање ових песама започиње првим гласом, и то почев од суботе током целе недеље, с тим што се наредне суботе глас мења. Овакав поступак понавља се све док се не испева цео циклус — столп. После осмог гласа почиње нови столп, са првим гласом.

Мелодије песама *Осмогласника* служиле су у Византији, а и у словенским земљама као узор за певање других, нових празничних и светитељских песама, које су сакупљене у збирци од дванаест „дневних“ *минеја* — месечних књига са службама за сваки дан црквене године. Понављање мелодија *Осмогласника* током године, доприносило је да певачи добро науче и запамте песме из ове збирке. Зато у песме *Осмогласника*, више својим мелодијама него садржајем, служиле као модели за стварање других духовних песама. Песме узор, зване аутомеле (самоподобни) нису биле тачно подражаване, иако се у песмама писаним на основу ових узора, званом просомија (подобни), тежило за истим бројем слогова и истим акцентима. У коликој је мери то успевало певачима, зависило је како од њихове музикалности и способности читања текста, тако и од њихове импровизационо-стваралачке умешности, која је у данашње време позната под називом „кројење“.

С обзиром да је приликом овако дословног превођења са грчког на стари црквенословенски језик било немогуће сачувати исти број слогова и исте акценте као у грчком оригиналу, мелодијске формуле су у принципу преузимане „дословно“, док је број прелазних тонова прилагођаван дужини словенских речи.

Као логичан наставак, на овај рани хришћански словенски период који је прожет делатношћу превођења литургијских књига на стари црквенословенски језик, као и музичким обликовањем преведених песама, надовезује се нови период који ће својим доласком допринети изразитијем коришћењу и осамостаљивању елемената оригиналне српске редакције.

Владавина Стефана Немање, која је уздигла српску средњовековну државу на знатно развијен степен културног, економског и политичког процвата, оставила је за собом само рукописе без музичке нотације, што у највећој мери отежава оживљавање духов-

ног стваралаштва XI—XII века. Један од очуваних рукописа — *Мирослављево еванђеље* (око 1180. год.), чува се у Народном музеју у Београду.

У недостатку музичких рукописа, биографска дела Светог Саве, Стевана Првовенчаног, Доментијана, Григорија и Цамблака и њихових настављача, представљају истовремено и непосредне изворе за откривање података о музичкој делатности. Житија српских светитеља и владара често наводе црквено појање, духовне и „уобичајене” песме, појање псалама, божаствене службе, литургије, богохвалних, молбених, благодарних и погребних песама. С друге стране, велику улогу и непроцењиву вредност у реконструисању културног живота средњовековне Србије, свакако заузимају многобројни манастири (Студеница, Жича, Грачаница, Дечани, итд.), чије очуване грађевине и фреске својом уметничком лепотом и монументалношћу, и данас представљају ремек-дела свог времена.

Бочне апсиде многих манастира служиле су за смештај два „лика” — хора. Током векова њихова намена је у извесном смислу измењена, на тај начин што се леви „лик” „преселио” за десну певницу, услед недовољног броја монаха — монахиња или у недостатку богослужбених књига.

Још један податак, који се односи на технику грађења средњовековне архитектуре, а и касније у XVIII и XIX веку, сведочи да су у зидовима поткуполних простора неких манастира откривени узидани ћупови од печене глине, чија је улога првенствено била у резонанцији звука. Ово још једном потврђује да су песме у српским средњовековним литургијским рукописима, иако записане без музичких знакова, ипак певане.

Најстарију српску службу, посвећену Светом Симеону (Стефану Немањи), саставио је Св. Сава у првој половини XIII века. Најстарији рукопис који садржи ову службу, датира из времена Светог Саве и његових ученика, а налази се у Архиву Српске академије наука и уметности у Београду, бр. 361, фф. 69в—73в. Прве три стихире, као и већи део песама састављене су по узору на песме из службе грчком светитељу Св. Симеону Столпнику. Испред сваке песме стоји ознака — број који означава глас у коме је песма испевана.

Из XIV века до сада је пронађен само један рукопис који је значајан за историју српске музике. То је рукопис светогорског манастира Ватопеда, бр. 1495 из 1360—85. године, који се према једном запису у маргини приписује грчком монаху Јоакиму, за кога је проналаском још једног рукописа (зборника манастира Јована Претече из 1453. године), установљено да је имао и титулу „доместик Србије”.

Најстарији музички извор српске редакције из XV века јесте Зборник из 1431. године. Аутор овог дела је Давид Редестинос, доместик светогорског манастира Ивирина на Светој Гори, бр. 544. Поред грчких песама, овај драгоцен рукопис садржи и два црквенословенска текста српске редакције са касновизантијском нотацијом. То су: Погребна стихира О чудеси (О чудеси), и стихира Дивљаше се Иродъ (Дивљаше се Ирод) која се пева на деветом часу уочи празника Христовог Рођења.

Свакако, најдрагоценији српски средњовековни музички рукопис је Зборник — „псалтикија“ из XV века, са 307 фолија, бр. 93, Народне библиотеке у Београду, који је садржавао десетак песама на црквенословенском језику српске редакције и неколико двојезичних — грчких и словенских песама. Овај рукопис је изгорео приликом бомбардовања Београда 1941. године. Срећом, неколико година раније (1937. г.), проф. Коста Манојловић је успео да сними неколико страница овог рукописа, тако да је ипак сачувано дванаест фотографија које се налазе у Архиву САНУ, бр. VII/433.

Од посебног значаја су две фотографије фф. 287в—288в, које садрже две двојезичне песме из литургије Пређеосвећених дарова, са текстовима на грчком и српскословенском језику: (Ниња сили), и (Испитајте и видите). Запис у маргини изнад херувимске песме *Ниња сили*

приписује обе песме доместику кир Стефану Србину.

Шест фотографија садрже делове тзв. Пападике — приручника за учење византијске нотације. Делимично су сачувана и теоријска упутства која садрже једини познати превод пападике на српскословенски језик из XV века.

На осталим фотографијама, налази се неколико записа на словенском језику који датирају из XVIII века.

С краја XV века потиче и други изузетно важан двојезични рукопис српске редакције који се чува у Народној библиотеци у Атини, бр. 928, 170фф. У њему се налазе дела три српска композитора: јеромонаха Исаије, Николе и кир Стефана, као и дела два грчка композитора који су на извештан начин били повезани са Србијом: Јоакима монаха и Мануила Раула.

Аутор очуваног рукописа манастира Ватопеда, бр. 1528 (XV век) који садржи две причасне песме, као и рукописа бр. 86 светогорског манастира Констанонита (XV век), је Јоаким — монах харсианитског манастира у Цариграду, чија титула доместика Србије такође указује на везу са Србијом.

Још један извор, такође рукопис Народне библиотеке у Атини, бр. 917, XV—XVI в., садржи стихире чији су аутори Јован и Јоаким Харсианитски.

Преосталих шест пронађених рукописа, чувају се у манастирима Ивиرون у Светој Гори, и Св. Катарине на Синају. Они садрже драгоцене записе који показују да је грчки композитор Мануил Хрисафис, средином XV века, музички сложио дело у трећем плагалном гласу које се зове Кратима, а чији се текст састоји само од *терере* слогова, с обзиром да је песма коришћена за свечане службе када је музика била важнија од текста. Интересантно је свакако указати и на чињеницу, да се на свечаним бденијима уочи великих празника, у светогорским манастирима још увек упражњава слична пракса.

С обзиром да старо српско уметничко стваралаштво није једноставан, већ сложен организам чије биће може да се открије само упознавањем свих његових одлика, било би свакако недовољно задржати се само на историјској важности ових рукописа. Јер, лепо-

та наше средњовековне музике са јединственим и једноставним силлабичким мелодијама, лежи како у њеној идејној снази, тако и у њеној оригиналности и националној афирмацији. С друге стране, наша стара црквена музика није ни мало апстрактна, и њени аутори нису само композитори већ и идеолози. Њихова изузетна музичка писменост, као и језичка образованост, без ичега лакомисленог и вулгарног, имају и данас своју изузетну музичку и мисаону вредност, које сведоче о њима не само као о личностима, већ као и о представницима једног прошлог а нама ипак тако блиског света.

Summary

Lyubica Raykovich-Petroniyevich

THE MEDIAEVAL SERBIAN MUSIC

Everything in the Slavonic culture (music included) starts with the mission of Sts. Cyril and Methodius. In Serbia, particularly, since the time of Stephan Nemanya, many liturgical manuscripts have been preserved but without musical notation.

From the *Biographies of Kings and Archbishops of Serbia* it is known that for the sake of acoustics ceramical pots were built into church walls.

From the 14th C. we have one manuscript with musical notation, whose composer is a monk Joakim, who had the title »domesticus of Serbia«.

From the 15th C. we have a »*Psaltikon*«, in which are two compositions written by Stephan the Serbian.

Six musical manuscripts have been preserved in the Monastery Iberon on Mt. Athos and of St. Cathrine on Sinai.

According to what we know, the authors of the Church songs were not only composers but the ideologists too. Their exceptional musical culture as well as the linguistic acumen have permanent value.